

تحلیل فلسفی ارزش‌های ذاتی و ابزاری در ورزش

علی صفی‌خوانی^{۱*}

۱- دبیر تربیت بدنی، اداره آموزش و پرورش شهرستان رودبار جنوب

خلاصه

هدف این مقاله تحلیل فلسفی ارزش ذاتی و ارزش ابزاری و بررسی چالش‌های حفظ جوهره اخلاقی ورزش در عصر کنونی است. تحقیق حاضر با استفاده از روش تحلیل فلسفی و بررسی مبانی اخلاقی و هستی‌شناسانه، نشان داد که در طول تاریخ، از غلبه ارزش ذاتی در یونان باستان تا دوره مدرن، یک حرکت چرخشی به سمت غلبه تدریجی ارزش‌های ابزاری رخ داده است. در عصر جهانی شدن، تبدیل ورزش به یک صنعت و تمرکز مفرط بر سودآوری و پیروزی، منجر به به حاشیه رانده شدن ارزش ذاتی شده است. نتایج نشان می‌دهند که غلبه ارزش ابزاری، ریشه اصلی بحران‌های اخلاقی گسترده در ورزش حرفه‌ای (مانند دوپینگ، تقلب و تبانی) است؛ زیرا هدف بیرونی (پیروزی به هر قیمت) بر اصول رقابت منصفانه اولویت می‌یابد. در کشور ایران نیز، اگرچه در گفتمان رسمی بر ارزش پهلوان‌منشی تأکید می‌شود، اما در عمل، ملاحظات ابزاری نظیر استفاده از ورزش به عنوان ابزار غرور ملی، بسیار برجسته است. بنابراین بقای هویت تربیتی و اخلاقی ورزش منوط به این است که ارزش ذاتی آن به عنوان هدف غایی تلقی شده و بر ارزش‌های ابزاری سلطه و هدایت‌گری داشته باشد. لذا پیشنهاد می‌شود که نهادهای ورزشی با تمرکز بر تربیت و تنظیم‌گری اقتصادی، به احیای ورزش به عنوان یک غایت اخلاقی-فرهنگی کمک کنند تا صرفاً به ابزاری برای رسیدن به اهداف مادی تقلیل نیابد.

کلمات کلیدی: ارزش ذاتی، ارزش ابزاری، فلسفه ورزش، اخلاق ورزشی، پهلوان‌منشی، حرفه‌ای‌گرایی.

۱. مقدمه

ورزش به عنوان یک پدیده فرهنگی و اجتماعی، همواره جایگاه ویژه‌ای در زندگی بشر داشته است و امروزه با تبدیل شدن به یک صنعت جهانی، ابعاد پیچیده‌تری یافته است. تحلیل ماهیت و ارزش ورزش، یکی از پرسش‌های بنیادی در فلسفه ورزش محسوب می‌شود (Ramadani and Goharrostami, 2017). به طور سنتی، ارزش‌ها در هر پدیده‌ای به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: ارزش ابزاری^۱ و ارزش ذاتی^۲ (Frankena, 1973). در بستر کنونی، ورزش اغلب با ارزش‌های ابزاری سنجیده می‌شود؛ جایی که فعالیت‌های ورزشی وسیله‌ای برای دستیابی به اهدافی چون سلامتی جسمانی، موفقیت اقتصادی، کسب شهرت و توسعه ملی به شمار می‌آیند. (Shields and Bredemeier, 1995) تمرکز مفرط بر این ارزش‌های بیرونی، به‌ویژه در ورزش قهرمانی و حرفه‌ای، منجر به بروز ناهنجاری‌هایی مانند دوپینگ، تقلب، و نقض اخلاق ورزشی شده است؛ چرا که هدف نهایی (پیروزی به هر قیمت) بر ابزار دستیابی به آن غلبه می‌یابد. با این حال، فیلسوفانی چون پاول وایس، بر وجود ارزش ذاتی در ورزش تأکید می‌کنند؛ ارزشی که نه به خاطر نتایج بیرونی، بلکه به خاطر ماهیت خود عمل رقابت و فرصتی که برای تعالی، نمایش فضیلت‌های انسانی مانند اراده و انضباط، و تجربه زیبایی‌شناسی حرکت فراهم می‌آورد، ارزشمند است (Weiss).

^۱ Instrumental Value^۲ Intrinsic Value

(1969).

چالش اصلی در دوران مدرن، حفظ همین جوهره ارزشی رقابت در برابر فشارهای اقتصادی و سیاسی است که هویت تربیتی و اخلاقی ورزش را تهدید می‌کنند. بر این اساس، هدف این مقاله تحلیل فلسفی دوگانه ورزش به‌عنوان ابزار یا هدف غایی است. تحقیق حاضر می‌کوشد تا با بررسی مبانی اخلاقی و هستی‌شناسانه، به تبیین اهمیت ارزش ذاتی ورزش پرداخته و چالش‌های حفظ این ارزش‌ها را در ساختار حرفه‌ای‌گرایی ورزش کنونی، مورد نقد و بررسی قرار دهد.

۲. ارزش ذاتی ورزش

ارزش ذاتی به آن دسته از ارزش‌ها و ویژگی‌هایی اشاره دارد که در خود عمل ورزشی یا رقابت نهفته است و به دلیل نتایج بیرونی آن (مثل پول یا سلامتی) به دست نمی‌آید. ورزش به دلیل همین ویژگی‌ها، فی‌نفسه^۱ ارزشمند تلقی می‌شود.

ارزش ذاتی، ارزش خود هدف است. اگر ورزشی دارای ارزش ذاتی باشد، انجام دادن آن عمل، صرف‌نظر از نتایج بعدی، خوب و مطلوب است.

۱-۲. نمونه‌هایی از ارزش ذاتی در ورزش

- کمال‌گرایی در اجرای مهارت: تلاش برای دستیابی به بالاترین سطح اجرای ممکن، مانند یک پرش دقیق یا یک حرکت ژیمناستیک بی‌نقص.
- فضیلت‌های اخلاقی: توسعه صفاتی چون انضباط، تاب‌آوری، از خودگذشتگی و جوانمردی که در خلال رقابت و مواجهه با سختی‌ها شکل می‌گیرد (Shields and Bredemeier, 1995).
- تجربه زیبایی‌شناختی: لذت بردن از تماشای یک بازی زیبا یا اجرای یک حرکت هنرمندانه (مثلاً حرکات موزون یا اسکیت روی یخ).
- چالش هدفمند: لذت غلبه بر چالش‌های دشوار و قوانین خودخواسته در یک رقابت، فارغ از برد یا باخت.
- ✓ نکته کلیدی: اگر ارزش ذاتی از بین برود (مثلاً با تقلب، دوپینگ یا نادیده گرفتن قوانین)، کل جوهره رقابت ورزشی مخدوش می‌شود.

۳. ارزش ابزاری ورزش

ارزش ابزاری به آن دسته از ارزش‌هایی اطلاق می‌شود که ورزش وسیله‌ای برای رسیدن به آن‌ها است. در این دیدگاه، ورزش خوب است، چون ما را به چیزی خارج از خود ورزش می‌رساند. ارزش ابزاری، ارزش یک وسیله است. این ارزش صرفاً به خاطر خدماتی است که برای دستیابی به هدف نهایی ارائه می‌دهد (Frankena, 1973).

۱-۳. نمونه‌هایی از ارزش ابزاری در ورزش

- سلامتی و تندرستی: ورزش وسیله‌ای است برای حفظ وزن، پیشگیری از بیماری‌ها و افزایش طول عمر
- موفقیت اقتصادی: کسب درآمد، شهرت، و قراردادهای تبلیغاتی (در ورزش حرفه‌ای).
- اجتماعی شدن و وحدت: کمک به کار گروهی، تقویت همبستگی ملی (به خصوص در مسابقات بین‌المللی) و کاهش بزهکاری‌های اجتماعی.
- ابزار آموزشی: استفاده از ورزش در مدارس برای آموزش نظم و رهبری.
- ✓ نکته کلیدی: ورزش مدرن و تجاری‌شده غالباً بر ارزش‌های ابزاری (مثل پیروزی، درآمد و رکورد) تمرکز دارد که این امر گاهی ارزش ذاتی آن را به حاشیه می‌راند.

¹ in itself

بیشتر فیلسوفان ورزش معتقدند که ورزش واقعی و معنادار زمانی شکل می‌گیرد که ارزش ذاتی آن، بر ارزش ابزاری برتری داشته باشد و آن را هدایت کند.

۴. اهمیت ارزش ذاتی و ابزاری ورزش در تاریخ

اهمیت ارزش ذاتی و ابزاری ورزش در طول تاریخ، به ویژه از یونان باستان تا عصر مدرن، دستخوش تغییرات بنیادین شده و انعکاس‌دهنده فلسفه‌های غالب هر دوره بوده است

۴-۱. یونان باستان: غلبه‌ی ارزش ذاتی

در یونان باستان، به ویژه در دوره بازی‌های المپیک باستان، ارزش ذاتی ورزش کاملاً غالب بود.

- ورزش به مثابه ابزار کمال (غایت)

هدف اصلی ورزش، نه کسب ثروت، بلکه دستیابی به آرته (Arete) بود؛ یعنی کمال و فضیلت انسانی در هماهنگی ذهن (Mind)، بدن (Body) و روح (Spirit). ورزشکاران آرمانی (Ideal Athletes) وسیله‌ای برای نمایش برتری اخلاقی، جسمی و اجتماعی ملت خود بودند. (Kyle, 2007)

- جایزه نمادین

جوایز در المپیک باستان (مانند تاج زیتون) نمادین بودند، نه مادی، که بر ارزش درونی و افتخار پیروزی تأکید داشتند.

- تغییر اولیه (انحراف به ابزاری)

هرچند در دوران اولیه المپیک این ارزش ذاتی حفظ شد، اما با حرفه‌ای شدن تدریجی در اواخر دوره یونانی و رومی، تمایل به جوایز مادی و کسب منفعت افزایش یافت، که نشان‌دهنده یک انحراف اولیه به سمت ارزش ابزاری بود.

۴-۲. رنسانس و اوایل دوره مدرن: احیای ارزش ابزاری (سلامت و جنگ)

در دوره‌های میانه و اوایل رنسانس، اهمیت مذهبی و نظامی، باعث شد که ورزش عمدتاً دارای ارزش ابزاری باشد:

- ابزار سلامت و نظامی‌گری

فعالیت بدنی صرفاً وسیله‌ای تلقی می‌شد برای حفظ سلامتی و مهم‌تر از آن، آماده‌سازی سربازان برای جنگ. هدف، تقویت جسم برای بقا یا انجام وظایف دولتی و مذهبی بود.

۴-۳. قرن نوزدهم (احیای المپیک): تأکید مجدد بر ارزش ذاتی

با احیای بازی‌های المپیک مدرن توسط پیر دو کوبرتین در اواخر قرن ۱۹، تلاش شد تا ارزش ذاتی ورزش دوباره احیا شود:

- فلسفه کوبرتین

کوبرتین عمیقاً تحت تأثیر آرمان‌های یونان باستان بود. او بر مشارکت (Participation)، پرورش شخصیت (Character Building) و اصول جوانمردانه (Fair Play) تأکید داشت و اصرار داشت که ارزش ورزش در تلاش برای پیروزی نهفته است، نه کسب جایزه یا پول.

- شعار اصلی

این دوره اوج تأکید بر ورزش به عنوان یک غایت تربیتی و اخلاقی بود

۴-۴. اواخر قرن بیستم و عصر جهانی شدن: غلبه ارزش ابزاری

از نیمه دوم قرن بیستم، به‌ویژه با افزایش حق پخش تلویزیونی و جهانی شدن، ارزش ابزاری به شدت بر ارزش ذاتی غلبه کرد.

جدول ۱- ارزش‌های ذاتی و ابزاری ورزش

جنبه	ارزش ذاتی (در حاشیه قرار گرفت)	ارزش ابزاری (غالب شد)
هدف اصلی	نمایش کمال و اراده انسانی	کسب سود، رکورد و پیروزی به هر قیمت
انگیزه	افتخار و فضیلت	پول، شهرت، و قراردادهای اسپانسر
ناهنجاری‌ها	جوانمردی و روحیه رقابت	دوپینگ، تقلب، تبانی (به عنوان ابزاری برای رسیدن به اهداف مادی)

- ورزش به مثابه تجارت

ورزش به یک صنعت عظیم چند میلیارد دلاری تبدیل شده است که موفقیت آن با سودآوری، تعداد تماشاگر و ارقام قراردادهای اندازه‌گیری می‌شود. (Ramadani & Goharrostami, 2017)

- بحران اخلاق

این غلبه ارزش ابزاری، منجر به بحران‌های اخلاقی گسترده‌ای در ورزش حرفه‌ای شده است، چراکه انگیزه‌های اقتصادی، ورزشکاران و سازمان‌ها را به قربانی کردن اصول رقابت منصفانه (ارزش ذاتی) وادار می‌کند.

۵- ارزش ذاتی و ابزاری ورزش در ایران

به طور کلی، در گفتمان رسمی و فرهنگی ایران، همواره بر ارزش‌های ذاتی و به‌ویژه ارزش‌های اخلاقی-تربیتی ورزش، تأکید بسیار بیشتری نسبت به ارزش‌های ابزاری (مانند ثروت یا شهرت) می‌شود.

۵-۱- تأکید بر ارزش‌های ذاتی و اخلاقی ورزش

مهم‌ترین ارزشی که در ایران بر آن تأکید می‌شود، بُعد پهلوان‌منشی و ارزش‌های تربیتی است که در تاریخ و فرهنگ ایران ریشه دارد:

الف) ارزش‌های اخلاقی و پهلوانی

- بازی جوانمردانه

این مفهوم در فرهنگ ایرانی با عنوان "پهلوان‌منشی" شناخته می‌شود. در این دیدگاه، رفتار و منش ورزشکار مهم‌تر از نتیجه رقابت است. هدف نهایی، نه فقط کسب پیروزی، بلکه رشد فضیلت‌های اخلاقی مانند فروتنی، گذشت، و احترام به حریف و داور است.

- الگوهای فرهنگی

تأکید بر ورزشکارانی که به لحاظ اخلاقی برجسته هستند، مانند جهان‌پهلوان تختی یا سایر اسطوره‌هایی که مناعت طبع و کمک به هم‌نوع را بر منافع شخصی ترجیح داده‌اند.

ب) کارکرد تربیتی و اجتماعی

- سلامت معنوی

در کنار سلامت جسمی، بر نقش ورزش در تهذیب نفس و سلامت روانی-معنوی افراد و دور کردن جوانان از آسیب‌های اجتماعی تأکید می‌شود.

- تعالی انسانی

ورزش به عنوان یک بستر برای خودسازی و رسیدن به کمال انسانی معرفی می‌گردد (Ramadani & Goharrostami, 2017).

۵-۲- اهمیت ارزش‌های ابزاری

اگرچه در سطح شعار و گفتمان رسمی، ارزش ذاتی مقدم است، اما در عرصه عمل و سیاست‌گذاری‌های ورزشی،

ارزش‌های ابزاری زیر نیز بسیار مورد توجه قرار دارند:

الف) ابزار غرور ملی و سیاسی

ورزش به شدت به عنوان یک ابزار برای نمایش قدرت و هویت ملی در عرصه‌های بین‌المللی استفاده می‌شود. پیروزی در مسابقات آسیایی، جهانی و المپیک، صرفاً یک دستاورد ورزشی نیست، بلکه یک پیروزی سیاسی-اجتماعی تلقی می‌شود.

ب) ابزار سلامت عمومی

اخیراً با افزایش شهرنشینی و کم‌ تحرکی، تأکید بر ارزش ابزاری ورزش برای ارتقاء سطح سلامت عمومی و کاهش هزینه‌های درمانی (ورزش همگانی) افزایش یافته است.

ج) ملاحظات اقتصادی (کمتر مورد تأکید رسمی)

اگرچه در مقایسه با کشورهای پیشرفته، بعد اقتصادی و تجاری ورزش در ایران ضعیف‌تر است، اما در لیگ‌های حرفه‌ای (به ویژه فوتبال) تأکید بر کسب درآمد، جذب اسپانسر و برندسازی، نشان از اهمیت روزافزون ارزش ابزاری مالی نیز دارد.

۶. نتیجه‌گیری

نتایج این تحلیل نشان داد که ارزش‌ها در ورزش به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند: ارزش ذاتی (نهفته در خود عمل رقابت، مانند کمال‌گرایی، جوانمردی و فضیلت‌های اخلاقی) و ارزش ابزاری (دستیابی به اهداف خارجی، مانند سلامتی، درآمد، شهرت و غرور ملی). تاریخ ورزش، از یونان باستان تا عصر مدرن، یک حرکت چرخشی را نشان می‌دهد؛ از غلبه ارزش ذاتی (آرته در یونان) به سمت غلبه تدریجی ارزش‌های ابزاری در دوران کنونی. مسئله اصلی این است که در دوران مدرن، غلبه ارزش ابزاری (پیروزی، رکورد و سودآوری) بر ارزش ذاتی، هویت تربیتی و اخلاقی ورزش را به شدت تهدید کرده است. این غلبه، سرچشمه ناهنجاری‌هایی مانند دوپینگ، تبانی و نقض اخلاق ورزشی است؛ چرا که هدف بیرونی (پیروزی به هر قیمت) بر اصول رقابت منصفانه (ارزش ذاتی) اولویت پیدا می‌کند. در نتیجه، ورزش واقعی و معنادار زمانی شکل می‌گیرد که ارزش ذاتی، به‌عنوان سنگ بنا، ارزش ابزاری را هدایت و محدود کند.

در ایران نیز اگرچه در سطح گفتمان فرهنگی و رسمی بر ارزش ذاتی و پهلوان‌منشی تأکید فراوانی می‌شود، در عرصه عمل و سیاست‌گذاری، ارزش‌های ابزاری نظیر ابزار غرور ملی و سیاسی و ارتقاء سلامت عمومی نیز از اهمیت بالایی برخوردارند و این دوگانه در عمل کردهای ورزشی کشور نیز مشهود است.

۷- پیشنهاد برای آینده

برای احیای جوهره اخلاقی ورزش در سطح جهانی و ملی، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران و نهادهای ورزشی:

- اولویت‌دهی تربیتی

بر ارزش‌های ذاتی و فضیلت‌های اخلاقی در سیستم‌های آموزشی و تمرینی تمرکز مجدد کنند.

- تنظیم‌گری اقتصادی

سازوکارهایی برای تعدیل فشار اقتصادی بر ورزشکاران حرفه‌ای ایجاد کنند تا انگیزه‌های مادی، اصول اخلاقی را زیر پا نگذارند.

۸. مراجع

1. Frankena, W. K. (1973). Ethics. Prentice Hall.
2. Kyle, D. G. (2007). Sport and Spectacle in the Ancient World. Blackwell Publishing.

3. Ramadani, R., & Goharrostami, H. (2017). Mabani-e Arzesh-ha va Akhlag dar Varzesh (Foundations of Values and Ethics in Sport). Elmo-Harakat Publication.
4. Ramadani, R., & Goharrostami, H. (2017). Mabani-e Arzesh-ha va Akhlag dar Varzesh.
5. Shields, D. L., & Bredemeier, B. J. L. (1995). Character Development and Physical Activity: An Inquiry into the Moral Dimensions of Sport. Human Kinetics.
6. Weiss, P. (1969). Sport: A Philosophical Inquiry. Southern Illinois University Press